

**ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ ім. К.Д.УШИНСЬКОГО**

На правах рукопису

АМАТЬЄВА Олена Петрівна

УДК: 372.808.2

**МЕТОДИКА НАВЧАННЯ ВИРАЗНОСТІ МОВЛЕННЯ
ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ**

Спеціальність 13.00.02 - теорія та методика навчання
(російська мова)

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Одеса - 1997

00343944 (R)

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі теорії і методики дошкільного виховання Південноукраїнського державного педагогічного університету ім. К.Д.Ушинського.

Науковий керівник - дійсний член АПН України,
доктор педагогічних наук,
професор БОГУШ Алла Михайлівна

Офіційні опоненти: доктор педагогічних наук, професор
КОВАЛЬ Ганна Петрівна

кандидат педагогічних наук
ХАДЖИРАДЕВА Світлана Костянтинівна

Провідна установа - Український державний педагогічний
університет ім. М.П.Драгоманова

Захист відбудеться "16" лютого 1997р. о "10" год.
на засіданні спеціалізованої вченої ради К. 05.08.03 при Південноукраїнському державному педагогічному університеті ім.К.Д.Ушинського за адресою: 270020, м.Одеса, вул. Старопортофранківська, 26.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Південноукраїнського державного педагогічного університету ім.К.Д.Ушинського за адресою: 270020, м.Одеса, вул. Старопортофранківська, 26.

Автореферат розіслано "14" "вересня" 1997р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради,
професор

КАВАЛЕРОВА Н.А.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження зумовлена новими тенденціями в розвитку національної системи дошкільного виховання, які пов'язані передусім із розробкою базисного компонента дошкільної освіти, що передбачає формування компетенції (мінімально необхідної та достатньої обізнаності) дитини в різноманітних видах діяльності (мовленнєвій, художній, музичній тощо).

Мовленнєва компетенція дітей визнана однією з провідних базисних характеристик особистості, що формується в процесі її розвитку (А.М.Богуш, М.С.Вашуленко, О.Л.Кононко, Л.А.Парамонова). Означений феномен включає в себе вміння адекватно й доречно практично послуговуватися мовленням у конкретних ситуаціях спілкування, використовуючи задля цього як мовні (інтонація), так і немовні (міміка, пантоміміка) засоби виразності мовлення.

Формування виразності мовлення - проблема досить складна й різнобічна. Окремі її аспекти досліджувалися вченими різноманітних галузей науки. Експресивність як характеристика мови та мовлення виступила предметом вивчення літературознавства (Г.Л.Абрамович та ін.), риторики (Г.З.Апресян, Л.К.Граудіна, Г.М.Сагач та ін.), загального мовознавства (Ф.М.Березін, О.О.Реформатський, Н.В.Черемісіна, Д.М.Шмельов, Л.В.Щерба та ін.) та окремих його галузей: теорії культури мовлення (Н.Д.Бабич, Б.М.Головін, М.І.Льяш та ін.), практичної стилістики (Д.Е.Розенталь та ін.), паралінгвістики (М.М.Горелов, Г.В.Колшанський та ін.). Ученими визначено поняття "виразність мовлення", виділено засоби й типи виразності.

Психологічна характеристика різноманітних сторін розмовного мовлення, особливостей його формування, зокрема в дошкільному віці, визначення сензитивного періоду задля навчання виразності мовлення подано в працях О.О.Бодальова, Л.С.Виготського, М.І.Жинкіна,

О.В. Запорожця, Г.М.Леушиної, М.І. Лісіної, О.Р.Лурії, С.Л. Рубінштейна та ін.

Питання щодо методики формування виразності мовлення в дошкільників розглядалися в працях багатьох дослідників (С.С. Бухвостова, Н.С.Карпинська, Г.І.Полозова, О.С.Ушакова, Є.О.Фльоріна, Л.С.Фурміна та ін.), в передовому досвіді педагогів - практиків (М.І.Буркіна, Л.В.Йоффе, О.М.Пузанкова та ін.). Ґрунтовно вивчалися різноманітні аспекти виразності мовлення дошкільників: окремі компоненти інтонації (темп, тембр та ін.), дикція, голосові вміння, мовленнєве дихання тощо як елементи техніки мовлення (М.М.Алексеева, О.І.Максаков та ін.), поетичний слух (С.П.Жупанин, О.С.Ушакова та ін.). Разом з цим не були визначені показники та критерії виразності мовлення, не розроблені технології навчання, що включають мовні й немовні компоненти виразності мовлення старших дошкільників.

Нерозробленість означених аспектів проблеми в теорії та практиці дошкільного виховання зумовили вибір теми дисертаційного дослідження "Методика навчання виразності мовлення дітей старшого дошкільного віку".

Об'єкт дослідження - мовленнєва діяльність дітей у дошкільному закладі.

Предмет дослідження - процес навчання виразності мовлення дітей старшого дошкільного віку.

Мета дослідження - розробити та апробувати методику навчання виразності мовлення дітей старшого дошкільного віку.

Гіпотеза дослідження - формування виразності мовлення у дітей старшого дошкільного віку буде ефективним, якщо забезпечити поетапне засвоєння дітьми взаємопов'язаних мовних (інтонація) та немовних (міміка, пантоміміка) засобів виразності: інформаційно - експресивний, діяльнісний та комунікативний; опору на мовленнєву компетенцію та ампліфікацію емоційного досвіду дітей у відтворенні базисних емоцій (радість, смуток, здивування, гнів, страх); комунікативно - ситуативний підхід до навчання

дітей виразності мовлення.

Концептуальні положення дослідження. Формування особистості дошкільника як неповторної індивідуальності пов'язане передусім із розвитком базисних характеристик та видів діяльності (ігрової, мовленнєвої, художньої, музичної тощо). Мовленнєвий розвиток дитини зумовлений формуванням мовленнєвої, художньо-мовленнєвої, комунікативної компетенцій, що забезпечують її повноцінне спілкування в людському суспільстві. Засвоєння дітьми старшого дошкільного віку комунікативної компетенції опосередковано формуванням виразності їх мовлення, що включає навчання дітей розумінню та використанню мовних, у тому числі інтонаційних, і немовних (міміка, пантоміміка) засобів виразності.

Завдання дослідження:

1. Уточнити та науково обґрунтувати сутність і структуру феномену “виразність мовлення дітей старшого дошкільного віку”.
2. Виявити та охарактеризувати рівні розвитку виразності мовлення дітей старшого дошкільного віку.
3. Визначити педагогічні умови ефективного формування виразності мовлення старших дошкільників.
4. Розробити та апробувати методику навчання виразності мовлення дітей старшого дошкільного віку.

Методологічними засадами дослідження виступили положення наукової теорії пізнання щодо суспільної природи мови як засобу спілкування, єдності мови та мислення, свідомості та діяльності, взаємозв'язку емоційного й раціонального в навчанні мови.

Теоретичні засади дослідження становили праці лінгвістів щодо змісту понять “культура мовлення”, “виразність мовлення”, “засоби виразності” (Н.Д. Бабич, О.М. Винарська, Б.М. Головін, Г.В. Колшанський, Т.М. Ніколаєва, Н.В. Черемісіна, Л.В. Щерба та ін.); психологів і психолінгвістів

про мовленнєву діяльність, спілкування (Г.П.Андрєєва, В.О.Артемов, О.О.Бодальов, Л.С.Виготський, О.О.Леонтєв, М.І.Лісіна, Г.М.Леушина, С.Л.Рубінштейн, П.М.Якобсон та ін.); лінгводидактив про засоби, методи та прийоми формування культури мовлення дітей (А.М.Богуш, Г.П.Коваль, Т.О.Ладиженська, М.Р.Львов, М.І.Пентилюк, Ф.О.Сохін та ін.).

Методи дослідження. Теоретичні: аналіз та узагальнення наукової і методичної літератури з теми дослідження, моделювання навчального процесу; емпіричні: цілеспрямоване спостереження, аналіз навчально-методичної документації, анкетування, педагогічний експеримент (констатуючий, формуючий), статистичний аналіз експериментальних даних.

Дослідження проходило в три етапи.

На першому етапі (1994-1995 рр.) аналізувалася психолого- педагогічна та лінгвістична література з проблеми виразності мовлення, здійснювалася пошукова робота, що спрямовувалася на конкретизацію предмета, завдань, розробку гіпотези наукового дослідження та методики констатуючого експерименту.

На другому етапі (1995-1996 рр.) аналізувався досвід навчання виразності мовлення дітей в дошкільних закладах, уточнювалася концепція дослідження, вивчалися рівні оволодіння дітьми засобами виразності мовлення, розроблювалася та впроваджувалася методика формуючого експерименту.

На третьому етапі (1996-1997 рр.) продовжувалася експериментальна робота, перевірялась ефективність розробленої методики, аналізувалися та узагальнювалися результати дослідження.

Базою дослідження виступили дошкільні заклади №53, 123 м.Одеси, № 3, 20, 48 м.Слов'янська, № 68 м.Краматорська Донецької області.

В експерименті брали участь 150 дітей старшого дошкільного віку (75 дітей експериментальної та 75 - контрольної груп). До анкетування було залучено 120 вихователів дошкільних закладів.

Наукова новизна дослідження. Науково обгрунтовано й уточнено сутність та структуру феномену “виразність мовлення дітей старшого дошкільного віку”, розроблено дидактичну модель і методику навчання виразності мовлення дітей, визначено показники та критерії виразності мовлення, виявлено рівні сформованості виразності мовлення, визначено педагогічні умови, стадії та закономірності формування виразності мовлення в дітей старшого дошкільного віку.

Теоретична значущість дослідження полягає в теоретичному аналізі та структуруванні сутності й змісту понять “виразність мовлення”, “засоби виразності мовлення”, “виразність мовлення дітей старшого дошкільного віку”. В дослідженні виявлено показники, критерії оцінки та рівні виразності мовлення старших дошкільників; закономірності й тенденції, стадії, педагогічні умови формування виразності мовлення дітей означеного віку. Науково обгрунтовано поетапну модель формування виразності мовлення дітей старшого дошкільного віку.

Практична значущість дослідження. Теоретичні узагальнення й експериментальні дані можуть бути використані в практиці проведення лекційних, практичних, лабораторних занять із студентами факультетів дошкільного виховання, на курсах післядипломної освіти. Розроблені методичні матеріали: дидактична модель, імітаційно-ігрові та творчі вправи, емоційно-мовленнєві етюди, експериментальна програма - все це може використовуватися в практиці роботи дошкільних закладів, у гуртковій роботі, зокрема в дитячому театрі (студії). Теоретичні й експериментальні матеріали можуть послугувати в удосконаленні нині чинних та розробці базисних програм виховання та навчання дітей дошкільного віку за розділами “Звукова культура мовлення”, “Розвиток зв’язного мовлення”, “Ознайомлення дітей із художньою літературою”.

Особистий внесок автора полягає у визначенні сутності феномену

“виразність мовлення дітей старшого дошкільного віку”, розробці дидактичної моделі та методики навчання старших дошкільників виразності мовлення, визначенні показників, критеріїв, стадій, педагогічних умов та закономірностей формування виразності мовлення.

Достовірність результатів дисертаційної роботи обумовлена науковим обґрунтуванням вихідних позицій, використанням комплексу методів, що адекватні об’єктові, предмету, меті та завданням; якісним і кількісним (статистичним) аналізом фактів, результатами експериментальної перевірки розроблених положень і рекомендацій.

Апробація дослідження. Матеріали дисертації доповідалися на міжнародних (Київ, 1994; Одеса, 1995, 1996; Рівне, 1997 рр.), Всеукраїнській (Івано-Франківськ, 1996 р.), міжвузівській (Умань, 1996 р.), регіональних (Краматорськ, 1995, 1996 рр.) науково-практичних конференціях. Результати дослідження обговорювалися на аспірантських семінарах, засіданнях кафедри теорії і методики дошкільного виховання Південноукраїнського державного педагогічного університету ім. К.Д.Ушинського та Слов’янського державного педагогічного інституту впродовж 1994-1997 рр. Основні положення й результати дослідження відображено в 15 публікаціях.

На захист виносяться:

- дидактична модель формування виразності мовлення дітей старшого дошкільного віку;
- взаємопов’язані етапи навчання дітей виразності мовлення: інформаційно-експресивний, діяльнісний, комунікативний;
- педагогічні умови, стадії та закономірності формування виразності мовлення.

Структура дисертації. Робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаної літератури й додатків. У роботі подано 21 таблицю, 2 схеми, 1 діаграму.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У вступі обгрунтовано актуальність теми, визначено об'єкт, предмет, мету, завдання, методи, концепцію дослідження; розкрито наукову новизну, теоретичну та практичну значущість роботи; сформульовано основні положення дисертації, що виносяться на захист.

У першому розділі "Теоретичні засади дослідження виразності мовлення" подано аналіз лінгвістичних, психологічних, педагогічних і лінгводидактичних аспектів означеної проблеми. Розкрито сутність базисних понять: "культура мовлення", "комунікативні якості мовлення", "виразність мовлення", "виразність мовлення дітей старшого дошкільного віку".

Культура мовлення - це вчення про сукупність та систему комунікативних якостей мовлення (Б.М.Головін). До комунікативних якостей, що забезпечують культуру мовлення, належать передусім його правильність, точність, чистота, образність, виразність тощо (Н.Д.Бабич, Б.М.Головін, М.І.Ільяш, М.І.Пентилюк та ін.).

Виразність (експресія) мовлення - комунікативна якість культурного мовлення, особливість його структури, яка впливає не лише на свідомість, але й на емоції читача чи слухача, підтримує його увагу та інтерес.

Ученими виділені такі типи виразності: структурна, образно-емоційна, понятійна та змішана (Б.М.Головін); структурно-інтонаційна й логічна (Н.Д.Бабич); експресивно-фонетична, експресивно-морфологічна (словотворча), експресивно-лексична та експресивно-синтаксична (В.М.Телія).

Традиційним вважається підхід, коли засоби йменуються "виразно-зображувальними" чи розмежовуються на виразні - синтаксичні фігури та зображувальні - тропи (Г.Л.Абрамович, Д.Е.Розенталь та ін.). В дослідженні ми спиралися на типологію, побудовану на основі мовної системи: мовні - лексичні, синтаксичні, словотворчі, морфологічні, інтонаційні (Б.М.Головін)

та немовні - міміка, пантоміміка; засоби виразності художнього та звучного мовлення (Н.Д.Бабич, М.І. Пентилюк).

Виразність мовлення - явище складне, багатоаспектне як за своїм змістом, що притаманне мові, так і за формою вираження, що притаманне мовленню. В результаті аналізу наукової літератури було визначено, що виразність може проявлятися в письмовому та усному мовленні як їхня художня характеристика. Вона виражається насамперед мовними засобами та термінується як образність мови чи мовлення. Виразність, що притаманна виключно усному звучному мовленню, може бути інтонаційно-звуковою або емоційно- експресивною. Вона забезпечується мовними (інтонація в складі її елементів: темп, тембр, гучність і т.п.) та немовними засобами: міміка, пантоміміка (жести, пози тощо).

У психології експресія мовлення трактується як засіб вираження емоцій (В.О.Артемов, К.Ізард, О.Г. Ковальов, С.Л.Рубінштейн, О.Я.Чебикін, П.М.Якобсон та ін.) та як комунікативна якість (Г.М.Андрєєва, О.О.Бодальов, О.І.Кульчицька, В.О.Лабунська, М.І.Лісіна та ін.). В зв'язку з цим означений феномен розглядався нами як складова комунікативного процесу та засіб вираження емоцій в єдності його форми й змісту.

В результаті аналізу праць учених (Г.М.Леушина, М.І.Лісіна, Г.О.Люблінська, С.Л.Рубінштейн та ін.) було виявлено специфіку засвоєння дошкільниками засобів виразності мовлення. Їх перші прояви відносять до раннього дитинства та пов'язують із становленням спілкування дитини з дорослими. Надалі вченими підкреслюється зв'язок засвоєння експресії мовлення з загальним мовленнєвим та емоційним розвитком дитини. Мовлення молодших дошкільників характеризується мимовільною, неусвідомленою виразністю. В середньому та старшому дошкільному віці спостерігається зниження імпульсивності дитячих емоцій, удосконалюється мовлення. Це, в свою чергу, призводить до значного зниження виразних характеристик.

Означена особливість послугувала підставою для визначення старшого дошкільного віку як сензитивного в цілеспрямованому навчанні дітей цієї якості культурного мовлення.

Вчені відзначають соціальний характер походження та прояву експресії в мовленні. За своєю сутністю означене поняття - це створена в суспільстві спеціальна "мова", яка слугує для передачі емоцій. Суспільство регулює її прояви через заохочення одних та засудження інших способів вираження емоцій. Відтак, процес оволодіння засобами виразності становить об'єкт спеціального педагогічного впливу, в ході якого мимовільний механізм вираження емоцій у дітей регулюється за рахунок засвоєння ними соціально визнаних форм виразності. Засвоєння означених форм виразності дітьми відбувається двома способами: наслідування та цілеспрямованого навчання. Основними засобами педагогічного впливу на дітей задля формування виразності їх мовлення вчені називають мистецтво загалом та театральне мистецтво зокрема; виразне читання художніх творів, використання в роботі з дітьми спеціально створених комунікативних ситуацій, які наближують процес навчання мови до реальної ситуації спілкування (В.О.Артемов, Л.С.Виготський, П.М.Якобсон та ін.).

Мовлення дітей старшого дошкільного віку можна вважати виразним, якщо вони володіють доступними їхньому розумінню мовними та немовними засобами виразності й використовують їх у діалогічному та монологічному мовленні задля вираження чи передачі емоцій, свого ставлення до інформації, співрозмовника.

Аналіз досліджень, що були проведені в різноманітних галузях педагогіки: загальної, дошкільної, театральної, музичної (Б.В.Асаф'єв, К.С.Станіславський, В.О.Сухомлинський, Є.І.Тихеева, Є.О.Фльоріна та ін.) та лінгводидактики (А.М.Богуш, Н.С.Карпинська, Т.О.Ладиженська, М.Р.Львов, Г.І.Полозова та ін.), дозволив уважати, що навчально-мовленнева,

художньо-мовленнева і театральньо-ігрова види діяльності містять значні можливості щодо формування виразності мовлення старших дошкільників.

У другому розділі “Навчання дітей старшого дошкільного віку виразності мовлення” проведено аналіз відповідних розділів нині чинних альтернативних програм виховання та навчання дітей в дошкільних закладах із досліджуваної проблеми, стан роботи щодо формування виразності мовлення дітей, висвітлено результати констатуючого та формуючого експериментів.

Експериментальна робота щодо навчання дітей виразності мовлення здійснювалася поетапно. На констатуючому етапі вивчався початковий рівень уявлень дітей старшого дошкільного віку щодо інтонаційних і немовних засобів виразності мовлення та вміння використовувати їх задля передачі емоцій в діалогічному й монологічному мовленні. Було вивчено такі засоби виразності мовлення: інтонаційні (тембр, темп, гучність) та немовні (міміка, пантоміміка: жести, пози тощо) в ситуаціях відображення основних (базисних) емоцій: радість, смуток, здивування, гнів, страх тощо. Дослідження передбачало дві серії завдань.

У першій серії вивчалася наявність у дітей уявлень щодо інтонаційних і немовних засобів виразності. Задля цього було використано два блоки завдань (А й Б). Оцінка результатів окреслених блоків завдань здійснювалася за п'ятибальною системою. У формі індивідуальної невимушеної бесіди дітям було запропоновано розглянути п'ять ілюстрацій, визначити та назвати емоційний стан персонажа, що передавався за допомогою комплексу немовних засобів виразності й відповісти на запитання “Як ти гадаєш, що сталося з людиною на цьому малюнку? Що вона відчуває?” Ілюстрації відповідали основним емоціям (радість, смуток, здивування, страх, гнів). Аналіз експериментальних даних блоку А першої серії завдань засвідчив, що 76,1% дітей експериментальної та 74,6% дітей контрольної груп мають певні уявлення щодо немовних засобів виразності мовлення, проте рівень їх

невисокий і диференційований відповідно до модального значення емоцій, що визначалися. Так, найбільш чіткими були уявлення дітей щодо немовних засобів вираження радості, гніву, смутку. Значні труднощі виникли в процесі визначення за цими ознаками емоцій здивування й страху. Поряд з цим у 23,9% дітей експериментальної та 25,4% - контрольної груп не було виявлено означених уявлень.

Друге завдання (блок Б) передбачало з'ясування наявності в дітей уявлень щодо інтонаційних засобів виразності. Їм було запропоновано дидактичну казку, зміст якої становив опис п'яти емоційних ситуацій, що відображали інтонаційно забарвлене мовлення персонажів відповідно до означених емоцій. Дитині пропонувалося розглянути картки-ілюстрації, а потім послухати казку про цього героя. Після читання кожної частини казки робилася пауза й дитині пропонувалося віднайти та показати ілюстрацію, яка відповідала б інтонаційному забарвленню прослуханого тексту. Казку розповідали, використовуючи інтонаційні засоби виразності, що були адекватними емоційному змістові описуваної ситуації. Результати обстеження дозволили дійти висновку, що діти мають деякі уявлення щодо інтонаційних засобів виразності мовлення, які також залежать від модального значення емоцій, що передавалися. Практично безпомилково були визначені інтонації радості (81,3% дітей експериментальної та 74,7% - контрольної груп), із певними труднощами - інтонації гніву. Значно важчим виявилось співвідношення інтонаційного вираження страху, здивування; рідше - смутку з відповідним графічним зображенням. Не було виявлено означених уявлень у 18,7% дітей експериментальної та 25,3% - контрольної груп.

Друга серія передбачала три блоки завдань (А,Б,В), спрямованих на вивчення вмій дітей використовувати інтонаційні та немовні засоби виразності в діалогічному й монологічному мовленні.

Завдання блоку А використовувалися задля виявлення вмій

послугуватися немовними засобами виразності в діалогічному мовленні. Дітям пропонувалося попарно прослухати, а потім розіграти без слів зміст мовленнєвої ситуації з відповідним емоційним забарвленням. Результати проведеного експерименту засвідчили, що ніхто з дітей не зміг виконати правильно всі завдання. Так, виконали 4 завдання, одержавши 4 бали, лише 4% дітей експериментальної та 5,3% - контрольної груп. Було виявлено, що найбільш часто використовуваним мімічним засобом виразності була посмішка, пантомімічним - рух плечима, рідше - хода. Доступними для дітей були й жести. Разом із цим, їх використання мало свою специфіку. Часте застосування дітьми посмішки вказує на те, що вона не усвідомлюється ними як засіб виразності, а відображає збентеження, ніяковість. Було помічено також і байдужий вираз обличчя в дітей в процесі передачі емоцій радості, здивування. Використання жестів характеризувалося одноманітністю: здебільшого діти надавали перевагу зображувальним жестам (форма, розмір, висота), уникали при цьому умовних (привітання, прощання тощо), які застосовуються ними досить рідко. Більшість дітей виконали 3-2 завдання, одержали при цьому 3-2 бали (60% дітей експериментальної та 57,3% - контрольної груп). Для них були характерні певні труднощі у використанні окремих компонентів комплексу виразних рухів: жестів, пози, міміки; відсутність самостійності у виборі означених засобів. Діти, які виконали лише одне завдання (25,3% дітей експериментальної та 24% - контрольної груп) чи не справилися із завданням (10,7% дітей експериментальної та 13,3% - контрольної груп), були неуважними, не виявляли інтересу до процесу виконання завдань. Загалом, спостереження засвідчили, що діти відчувають менше труднощів у доборі немовних засобів виразності для передачі емоцій радості, гніву, рідше - смутку. Проте застосування означених засобів задля відображення здивування, страху викликало значні перешкоди.

Завдання блоку Б були спрямовані на виявлення умінь дітей

використовувати інтонаційні засоби задля передачі емоцій в діалогічному мовленні. Дітям пропонувалося за допомогою атрибутів настільного театру розіграти в парі з експериментатором фрагменти знайомих казок, які містили тексти, забарвлені відповідно до основних емоцій. Мовлення дітей записувалося на магнітофонну плівку з наступним аналізом методом семантичного диференціалу. Давалася оцінка тембру, темпу, гучності, що використовували діти в діалогічному мовленні з метою передачі основних емоцій. Результати обстеження було оброблено за допомогою методів математичної статистики. На цій підставі виділено три рівні володіння дітьми засобами інтонаційної виразності в діалозі: високий, середній та низький. Дітей із високим рівнем інтонаційної виразності мовлення не було виявлено. Середній рівень становив 66,7% дітей експериментальної та 65,3% - контрольної груп. До низького рівня було віднесено 33,3% дітей експериментальної та 34,7% - контрольної груп.

Завдання блоку В другої серії експерименту передбачали визначення вмінь дітей використовувати інтонаційні й немовні засоби виразності в монологічному мовленні. В індивідуальній бесіді дитині пропонувалося розглянути сюжетну картинку, що відображала персонаж в ситуації з проявом однієї з базисних емоцій та скласти розповідь за її змістом. Мовлення дітей записувалося на магнітофонну плівку, немовні прояви фіксувалися в протоколі. Аналіз одержаних даних було проведено аналогічно до аналізу завдань блоку Б. На його основі виділено рівні володіння дітьми засобами виразності в монологічному мовленні. Дітей з високим рівнем виявлено не було. На середньому рівні перебувало 37,3% дітей експериментальної та 40% - контрольної груп. Переважна більшість дітей - 62,7% експериментальної та 60% - контрольної груп виявили низький рівень виразності монологічного мовлення.

Аналіз теоретичного й експериментального матеріалу дозволив визначити

показники виразності мовлення: інтонаційні (тембр, темп, гучність); немовні (міміка, пантоміміка). На основі проведеного дослідження виділено критерії виразності мовлення дошкільників: 1) наявність у дітей уявлень щодо інтонаційних засобів виразності мовлення; 2) наявність уявлень щодо немовних засобів виразності мовлення; 3) вміння дітей використовувати інтонаційні засоби виразності в діалогічному мовленні; 4) вміння дітей використовувати немовні засоби виразності в діалогічному мовленні; 5) вміння використовувати інтонаційні засоби виразності в монологічному мовленні; 6) вміння використовувати немовні засоби виразності в монологічному мовленні.

Кожний із означених критеріїв у дослідженні містив відповідну оцінку в балах. На цій підставі умовно визначався зведений сумарний показник виразності мовлення старших дошкільників, який вираховувався за формулою: $Z_p = K_1 + K_2 + K_3 + K_4 + K_5 + K_6$, де Z_p - зведений сумарний показник; $K_1, K_2, K_3, K_4, K_5, K_6$ - означені критерії виразності мовлення. Значення окресленого зведеного сумарного показника виразності мовлення становило основу умовно виділених трьох рівнів виразності мовлення: високого, середнього та низького. Дітей з високим рівнем виразності мовлення на констатуючому етапі експерименту виявлено не було. На середньому рівні знаходилося 45,3% дітей експериментальної та 42,7% - контрольної груп. Низький рівень становив 54,7% дітей експериментальної та 57,3% - контрольної груп.

Вихідними позиціями формуючого експерименту були: діяльнісний підхід до розвитку мовлення дітей та навчання їх рідної мови, поліфункціональний характер мовленнєвої діяльності, ампліфікація розумового и емоційного розвитку дітей із урахуванням вікових особливостей. Теоретичною базою дослідження виступили методичні принципи навчання дітей рідної мови та розвитку їх мовлення. Дотично цього була розроблена дидактична модель формування виразності мовлення дітей старшого дошкільного віку (див. схему).

МОДЕЛЬ навчання старших дошкільників виразності мовлення

Основну ланку, що поєднувала етапи експериментального навчання дітей, становила робота щодо розширення уявлень дітей про інтонаційні та немовні засоби виразності мовлення, а надалі засвоєння ними окреслених засобів через репродукцію (повторення, уточнення) шляхом наслідування виразності мовлення вихователя й творче їх застосування в емоційно забарвленій діяльності. Заключним етапом роботи стало використання дітьми одержаних знань, умінь та набутих навичок у процесі спілкування з дорослими та однолітками. Саме тому навчання дітей здійснювалося в три етапи: перший - інформаційно-експресивний; другий - діяльнісний, що поєднував репродуктивний і творчий шаблі; третій-комунікативний.

Задля реалізації поставлених завдань було розроблено дві групи спеціальних вправ: імітаційно-ігрові та творчі. Перша група вправ ґрунтувалася на використанні механізму наслідування дітьми виразності мовлення вихователя, яка вмещувала інтонаційні та немовні засоби ("Впізнай за голосом", "Скажи, як я", "Покажи, як я" і т.п.). Друга група (творчі вправи) передбачала вдосконалення вмінь та формування навичок самостійного пошуку й застосування дітьми інтонаційних і немовних засобів виразності в діалогічному й монологічному мовленні ("Продовж (закінчи) речення", "Дізнайся про настрій", "Скажи голосом людини, яка зображена на малюнку" (з використанням піктограм), "Покажи, що ти відчуваєш" тощо). На першому, інформаційно-експресивному, етапі навчання провідним видом діяльності виступила навчально-мовленнева. Реалізація завдань означеного етапу носила комплексний характер і здійснювалася на мовленнєвих заняттях (виховання звукової культури мовлення, розвиток зв'язного мовлення); на заняттях із ознайомлення з навколишнім світом, художньою літературою, природою, з образотворчої діяльності тощо. Закріплення одержаних знань відбувалося в повсякденному житті. Основними засобами навчання були: емоційно насичена мовленнева, рухова наочність, розроблені нами піктограми, емоційно

забарвлене виразне мовлення вихователя в спілкуванні з дітьми на заняттях та в повсякденному житті.

Реалізація завдань другого, діяльнісного, етапу навчання здійснювалася в навчально-мовленнєвій, художньо-мовленнєвій та театрално-ігровій діяльності дітей. Провідним засобом навчання були розроблені нами імітаційно-ігрові (на репродуктивному шаблі) й творчі (на творчому шаблі) вправи, які використовувалися в процесі підготовки дітей до театралізованих ігор, інсценувань тощо. На третьому, комунікативному, етапі були створені умови для закріплення дітьми одержаних знань, удосконалення вмій та формування навичок застосування засобів виразності спочатку в емоційно-мовленнєвих етюдах, а потім в активній мовленнєвій практиці.

На заключному етапі роботи було проведено контрольний зріз задля виявлення ефективності запропонованої методики навчання дітей виразності мовлення. За результатами проведеного обстеження в експериментальній групі було виявлено значні позитивні зміни в сформованості означених критеріїв виразності мовлення.

Відчутно змінився характер уявлень дітей щодо інтонаційних і немовних засобів виразності. В дітей експериментальної групи високий рівень уявлень щодо немовних засобів було зафіксовано в 29,3% дітей; середній рівень - у 64%. У контрольній групі високого рівня не було виявлено, а середній рівень становив 46,7% дітей. Щодо низького рівня уявлень, то в експериментальній групі він залишився лише в 6,7% дітей, а в контрольній - у 53,3% дітей. Високого рівня уявлень щодо інтонаційних засобів виразності досягло 24% дітей експериментальної групи (в контрольній групі його не спостерігалось); середній рівень засвідчили 69,3% дітей експериментальної групи (в контрольній - 46,7% дітей). На низькому рівні залишилися уявлення 6,7% дітей експериментальної групи (53,3% - в контрольній).

Високий рівень використання дітьми засобів виразності в діалогічному

мовленні засвідчили 24% дітей експериментальної групи (в контрольній групі таких дітей не було). Середнього рівня досягли 68% дітей експериментальної групи (56% - в контрольній групі). На низькому рівні виразності залишилося діалогічне мовлення 8% дітей експериментальної (44% - контрольної) групи. Використання засобів виразності в монологічному мовленні на високому рівні було виявлено в 10% дітей експериментальної групи (в контрольній групі таких дітей не було). Середній рівень становив 61,3% дітей експериментальної групи (в контрольній 32% дітей). Низькому рівню виразності відповідало монологічне мовлення дітей 25,3% експериментальної групи (68% - в контрольній). Порівняльний аналіз результатів констатуючого і контрольного зрізів експерименту представлено в таблиці. Задля порівняння був узятий зведений сумарний показник виразності мовлення дітей.

Таблиця

**РІВНІ ВИРАЗНОСТІ МОВЛЕННЯ
ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ (%)**

Рівні Групи	високий		середній		низький	
	етапи експерименту		етапи експерименту		етапи експерименту	
	конста- туючий	контроль- ний	конста- туючий	контроль- ний	конста- туючий	контроль- ний
ЕГ	-	24	45,3	65,3	54,7	10,7
КГ	-	-	42,7	45,3	57,3	54,7

Як засвідчує таблиця, на констатуючому етапі експерименту дітей із високим рівнем виразності мовлення не було виявлено ні в експериментальній, ні в контрольній групах. Після проведення експериментальної роботи 24% дітей експериментальної групи досягли високого рівня виразності мовлення (в контрольній групі таких змін не було). Середній рівень виразності мовлення становив 65,3% дітей (було - 45,3%) експериментальної та 45,3% дітей (було - 42,7%) контрольної груп .

Значні зміни відбулися в дітей експериментальної групи із низьким рівнем виразності мовлення: до навчання їх було - 54,7%, після навчання залишилося - 10,7% дітей. У контрольній групі таких змін не спостерігалось (в констатуючому експерименті - 57,3%, в контрольному - 54,7% дітей мали низький рівень виразності мовлення).

У висновках викладено результати дослідження, основні з них такі:

1. Мовлення дітей старшого дошкільного віку може вважатися виразним, якщо вони володіють доступними їхньому розумінню мовними та немовними засобами виразності й використовують їх у діалогічному та монологічному мовленні задля вираження чи передачі емоцій, свого ставлення до інформації, співрозмовника. Вивчалися такі засоби виразності мовлення: інтонаційні (тембр, темп, гучність) та немовні (міміка, пантоміміка) в ситуаціях відображення базисних емоцій: радість, смуток, здивування, гнів, страх тощо.

2. За результатами констатуючого експерименту, переважна більшість дітей старшого дошкільного віку виявила низький рівень виразності мовлення. Вони мали обмежені уявлення щодо інтонаційних та немовних засобів виразності, відчували значні труднощі в їхньому застосуванні в діалогічному та монологічному мовленні.

3. Стрижнем експериментальної методики виступила дидактична модель, що обіймала три взаємозв'язані етапи: інформаційно-експресивний, діяльнісний та комунікативний. Провідними засобами навчання були : імітаційно-ігрові та творчі вправи, емоційно-мовленнєві етюди, емоційно насичена мовленнєва та рухова наочність, піктограми, емоційно забарвлене виразне мовлення вихователя в спілкуванні з дітьми на заняттях та в повсякденному житті.

4. Експериментальні дані засвідчили, що після навчання відбулися відчутні позитивні зміни у формуванні виразності мовлення старших дошкільників: з'явилися діти з високим рівнем, значно збільшилася кількість дітей з середнім і відповідно - знизилася кількість дітей низького рівня

виразності мовлення за всіма показниками. Значних позитивних змін у результатах дітей контрольної групи не спостерігалось.

5. Оптимальними у формуванні виразності мовлення дітей виявилися такі педагогічні умови: залучення дітей до різноманітних емоційно насичених видів діяльності, що взаємодоповнювали один одного (навчально-мовленнєва, художньо-мовленнєва, театральна-ігрова); комплексне розв'язання завдань у процесі навчання дітей та поетапне засвоєння виразності мовлення; наявність позитивних емоційних стимулів навчання (підтографи, мовленнєва та рухова наочність тощо); максимальна мовленнєва активність дітей; створення емоційно-комунікативних мовленнєвих ситуацій; підвищення рівня спеціальної підготовки вихователів шляхом удосконалення навичок володіння ними засобами виразності мовлення.

6. У процесі дослідження було виявлено стадії засвоєння дітьми виразності мовлення: 1) збагачення знань щодо засобів виразності та їх функцій в мовленні як у процесі розширення емоційного досвіду дітей, так і шляхом спеціального навчання; 2) формування в дітей дифузних уявлень про засоби виразності мовлення, оволодіння вміннями використовувати одержані знання шляхом наслідування виразного мовлення вихователя; 3) усвідомлення дітьми місця та ролі засобів виразності в мовленні, формування навичок самостійного використання одержаних знань, умінь в емоційно забарвленій театральній-ігровій діяльності; 4) актуалізація сформованих уявлень, умінь та навичок в емоційно-мовленнєвих етюдах; 5) реалізація й закріплення комплексу засобів виразності в активній мовленнєвій практиці.

7. Дослідження виявило певні закономірності й тенденції засвоєння дітьми виразності мовлення: процес формування виразності мовлення дошкільників взаємопов'язаний з їх емоційним розвитком; через складність та недостатню сформованість у дітей монологічного мовлення рівень його виразності нижчий і темпи засвоєння повільніші, ніж відповідні показники в діалогічному

мовленні; засвоєння дітьми немовних засобів виразності відбувається швидше, ніж інтонаційних.

Перспективу подальшого дослідження ми вбачаємо в розробці базисних компонентів виразності мовлення й культури мовленнєвого спілкування дітей, розширенні діапазону досліджуваних засобів виразності мовлення, розробці наступності в навчанні виразності мовлення молодших і старших дошкільників та молодших школярів, у створенні єдиної програми й методики навчання.

Основні положення дисертації викладено в таких публікаціях автора:

1. Деякі прояви естетичної обдарованості в дошкільному віці // Талановита особистість: сім'я, школа, держава / Матеріали доповідей та виступів на міжнародній науково-практичній конференції. - Київ, 1994. - С.83-85; 0,4 др.арк. /у співавт./.

2. Можливості розвитку творчих здібностей дошкільників у процесі використання різних видів театру // Актуальні проблеми економіко-екологічного та соціально-культурного розвитку суспільства /Методичні рекомендації. - Краматорськ, 1995. Ч.3. - С. 31- 33; - 0,3 др.арк. /рос. мовою, в співавт./.

3. Можливості використання театральної діяльності в екологічному вихованні дошкільників // Виховання екологічної культури /Збірка матеріалів міжнародної наукової конференції. - Одеса, 1995. - С.40 - 41; 0,2 др. арк. /у співавт./.

4. Використання ідей Софії Русової у формуванні виразності мовлення старших дошкільників // Ідея національної школи в педагогічній спадщині Софії Русової та Степана Сірополка / Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції - Івано-Франківськ, 1996. - С.18-19; 0.2др. арк.

5. До проблеми розвитку мовленнєвої активності та виразності мовлення старших дошкільників // Економіко-екологічні й соціально-культурні проблеми України в сучасних умовах. / Матеріали науково-практичної

конференції. - Краматорськ, 1996. - С. 25-26; 0,2 др.арк.

6. Театрально-ігрова діяльність як засіб активізації мовленнєвого розвитку дошкільників // Українське дошкілля: проблеми, пошуки, творчі знахідки / Матеріали доповідей міжвузівської науково-практичної конференції. - Умань, 1996. - С.194-195; 0,2 др.арк. /у співавт./.

7. До проблеми навчання старших дошкільників виразності мовлення / Освіта в сучасному суспільстві: проблеми, теорія, практика / Доповіді і повідомлення на міжнародній науково-практичній конференції. /рос. мовою / . - О д е с а , 1 9 9 6 . - С . 1 1 1 - 1 1 2 ; 0 , 4 д р . а р к .

8. Деякі прояви творчих здібностей дошкільників у театрально-ігровій діяльності // Візуальне мислення й творчість: проблеми та перспективи дослідження / Тематична збірка статей за матеріалами доповідей міжнародного симпозіуму. /рос. мовою/. - Одеса, 1996. - С.33-35; 0,4 др.арк.

9. Деякі аспекти навчання виразності мовлення // Проблеми російської мови, літератури й методики їх викладання в школі та вузі / Збірка наукових праць. /рос. мовою/. - Слов'янськ: СДПІ, 1997. Вип.4. - С.66-70; 0,6 др. арк.

10. Деякі питання формування мовленнєвої компетенції дітей /у руслі розробки базисного компонента дошкільної освіти/ // Миротворча діяльність школи й вузу / Збірка наукових праць. - Рівне, 1997. - С.2-4; 0,2 др.арк.

11. Розвиток творчих здібностей дошкільників у театрально-ігровій діяльності // Педагогіка і психологія. Науково-теоретичний та інформаційний журнал АПН України. - 1997. - №1. - С. 42-48; 0,5 др.арк.

12. Навчання старших дошкільників виразності мовлення // Наука і освіта. Науково-практичний журнал Південного наукового центру АПН України. /рос. мовою/. - 1997. - № 1. - С. 41-46; 0,5 др.арк.

13. Вплив засобів виразності мовлення на продуктивність спілкування // Вісник Одеського інституту внутрішніх справ. - 1997. - № 2. - С. 28-33; 0,5

др.арк.

14. До проблеми формування виразності мовлення дошкільників /Лінгвістичний аспект/ Збірка науково-методичних статей./рос.мовою/.- Слов'янськ: СДПІ, 1997. - С.61-71; 0,5 др.арк.

15. До проблеми формування мовленнєвої компетенції дошкільників / Матеріали міжнародної конференції.- Рівне,1997.- С.51-53; - 0,35 др.арк.

АНОТАЦІЯ

Аматьева Е.П. Методика обучения выразительности речи детей старшего дошкольного возраста. Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.02 - теория и методика обучения (русский язык). Южно-Украинский государственный педагогический университет им. К.Д.Ушинского.

Исследовались особенности формирования выразительности речи детей старшего дошкольного возраста. Разработана дидактическая модель, методика поэтапного обучения выразительности речи детей старшего дошкольного возраста. Определены уровни выразительности диалогической и монологической речи детей, педагогические условия и закономерности эффективного обучения дошкольников выразительности речи.

Annotation

Amatyeva E.P. Methods of teaching children of senior pre-school age elocution. Thesis for a degree Candidate of Pedagogical Science in speciality 13.00.02 - theory and methods of teaching (the Russian Language). The South- Ukrainian Ushinsky State Pedagogical University. The peculiarities of forming elocution in senior pre-school children have been investigated. The didactic pattern and methods of gradual teaching children of pre-school age elocution have been worked aut. The levels of expressiveness of children's dialogue and monologue pedagogical conditions and conformities to natural laws of effective teaching children of senior pre-school age elocution have

been determined.

Ключові слова: виразність мовлення, засоби виразності мовлення, емоційно-мовленнєві етюди.

Подписано в печать 7.08.97г. Формат 80х64/16. Бумага тип 2. Усл.
печ. л. 1. Тираж 100 экз. Заказ № 92.

Донецкий государственный университет
г.Донецк, ул.Университетская, 24

Донецкий государственный университет
Лаборатория компьютерных технологий
г. Донецк, ул.Университетская,24

278679

40.38411
AB 38.411